

szemle

Egy hanyatlástörténet*

Gyurgyák János nem csupán terjedelmes, hanem izgalmas könyvben tett kísérletet a „magyar nemzeteszme és nacionalizmus történetének” összefoglalására a 19. század első felétől napjainkig. A hatalmas anyagból építkező, felettébb tiszteletre méltó vállalkozás eredménye egy igazi vitatkozó mű lett, amelynek állításai rendre ellenvetésre vagy továbbgondolásra ingerelnek. És a szerző sokszor meg is feleli kérdéseinket: igen gyakran fordulhat elő az olvasóval, hogy saját kiegészítéseit vagy éppen az ellenvetéseire adott válaszokat néhány oldallal később meg is találja. Ez azt jelzi, hogy Gyurgyák valóban átgondolt, kiérlelt munkát jelentett meg.

A szerző a legfontosabbnak tartott eszmei-ideológiai irányzatok viszonyát mutatja be a nemzet problémájához. Ennek során először is elkülöníti a 19. század liberális nacionalizmusát (a reformkori „alapító atyáktól” a politikai nemzet fogalmának megalkotóin keresztül századvégi képviselőiig), illetve annak századfordulós kritikussait, azután a polgári radikálisokat és az urbánusokat, a magyar fajvédelem és fajelmélet képviselőit, a konzervatív nemzeteszme ápolóit, a népi mozgalmat, valamint a marxista baloldalt (szociáldemokraták és kommunisták). Másodszor ezeken az irányzatokon belül négy kulcskérdést próbál meg elkülönítve megvizsgálni: ki a magyar, mi a magyar; múltszemlélet és történelemkonstrukció; magyar sorskérdések azonosítása és az azokra adott válaszok; jövőképek és kibontakozási javaslatok.

* GYURGYÁK János: „Ezzé lett magyar hazátok.” *A magyar nemzeteszme és nacionalizmus története*. Osiris Kiadó, Budapest, 2007. 660 p.

A kötetből kibontakozó kép alapján a magyar nemzeteszme születése a liberális nacionalizmus koncepciójához kapcsolódik. Noha Kossuth, Széchenyi, Wesselényi, Deák vagy Eötvös nem teljesen azonos koncepciót képviselt, a magyar nemzet felemelése, megerősítése, politikai vezető szerepének megőrzése végső soron mindannyiuk gondolatait meghatározta. (Még az erőszakos magyarosítástól óvó Széchenyi gondolatait is, noha Gyurgyák – meglepő módon – nem igen foglalkozik a problémát még a harmincas évek során exponáló, bár csak 1858-ban kiadásra került *Hunnia* című munkával.)

A nemzetiségek politikai eszmélése, majd 1848–1849 polgárháborúja nyomán a liberális nacionalista koncepciót Deák és Eötvös a politikai nemzet fogalmában próbálja meg átmenteni; a szerző értelmezése szerint ez – ha illúzióknak bizonyult is – legalább magában rejtette egy méltányos megoldás lehetőségét. A későbbi évtizedek azonban vagy a liberális koncepció eltolódását hozták a nyelvi magyarosítás és a magyar szupremácia hangoztatása felé, vagy annak kritikáját, az antiszemitizmust, a politikai katolicizmust, organicista nemzetkoncepciókat. A legkiérleltebb és a liberális nacionalizmuson túl is lépő ideológiai kihívást a polgári radikalizmus jelentette, Jászi Oszkárral és Ady Endrével, ami a „feudális” Magyarország szocialista (bár nem marxista) átalakítását hirdette.

Az első világháborút követően, az ország széthullásának traumájától nem függetlenül a politikai nemzet és a liberális nacionalizmus helyébe új irányzatok és ezek képviselői léptek. A fajvédők és a fajelmélet harcosai (Szabó Dezsőtől Bajcsy-Zsilinszky és Gömbös Gyulán át Szálasi Ferencig), akik számára a magyarságot veszélyeztető – nem feltétlenül biológiailag, de fajilag azonosíthatónak tartott – idegenek jelentették a kihívást és a katasztrófa okát. A konzervatív gondolkodók (mindenekelőtt Szekfű Gyula), akik részben Széchenyire hivatkozva kapitalizmus- és liberalizmuskritikára építették rendszerüket. Vagy a magyar sorskérdések közül a parasztság helyzetét a legégetőbbnek tartó sokszínű népi mozgalom (Erdélyi Józseftől Németh Lászlón, Kovács Imrén, Szabó Zoltánon át Veres Péterig és Erdei Ferencig). Bár a szervezett politikai baloldal már a 19. és a 20. század fordulóján létezett Magyarországon, a nemzeti kérdéshez való viszonyát leginkább egy marxista értelmezés határozta meg (eszerint a nemzeti kérdés másodlagos, az osztályharcban lényegtelen, annak sikeres megvívását követően meg is szűnik), és csak 1945 után vált fontossá, hogy a hatalomban berendezkedő baloldal miként is gondolkodik a kérdésről, illetve miként változik ez 1989-ig.

A világos és többé-kevésbé sikeresen érvényesített szerkezeti koncepció – és egyúttal elemzési-értelmezési keret – biztosítja, hogy a téma tárgya-

lása jól követhető legyen, noha az egyes részekben belül joggal tehetőek szóvá aránytalanságok. Nem csak olyan módon, amit Gyurgyák már az előszóban megkísérelt elhárítani, hogy tudniillik bizonyos esetekben kénytelen volt futóbolondokkal is foglalkozni, hanem – talán – egyéni szimpátiák, az életmű hatásossága vagy a szerzőéhez közel álló történeti konstrukció miatt is (utalnék itt például Szekfű Gyula túlreprezentált-ságára a konzervatív gondolkodók között).¹ Módszerét és forrásait tekintve a munka meglehetősen hagyományos, a szerző már az előszóban bejelenti, hogy sikertelensége miatt elvetette korábbi elképzelését, miszerint a problémát a nacionalizmuselméletek és a historiográfia tükrében fogja megírni. Ennek megfelelően elsősorban szövegelemzés és értelmezés lett a fő eszköze, vagyis igen csak tradicionális eszmetörténetet írt, nem egyszer határozottan polemizálva vizsgálata tárgyával. Noha kétségtelen, hogy egyes korszakok szaktörténészei joggal kérhetik számon egyik vagy másik figura hiányát az elemzett szövegek szerzői közül,² összességében nehezen állítható, hogy hiányérzettel tennék le a könyvet.

Mindez persze nem jelenti azt, hogy a munka ne lenne a szó Gyurgyák által használt értelmében is történetírói szándékú, vagyis valódi narratív konstrukció, amit tükröz a szerkezet és a fogalomhasználat is. Meglehetősen világos kiinduló koncepció alapján próbálja meg szelektálni, elrendezni és értelmezni anyagát. Éppen ezek a koncepcionális kérdések azok, amelyekbe a recenzens belekapaszkodhat, hogy vitát kezdjen a szerzővel.

Érdemes mindenekelőtt a *szerkezet*, a *fogalmi rendszer* és a *célkitűzés* hármását górcső alá venni. Már maga a cím is problematikus, hiszen egyszerre ígéri a nemzeteszme és a nacionalizmus történetét – az azonban a kötet végére sem lesz teljesen világos, hogy a szerző külön fogalomként kezeli-e ezeket vagy sem. Egyszerre két összetartozó, de korántsem azonos jelenséget vizsgál, vagy pedig lényegileg azonosnak tartja azokat? Noha láthatóan nem azonosul a nacionalizmust mindenestül negatívan értékelő véleményekkel, de ez vajon elegendő-e arra, hogy például a magyar kommunistákon negatív felhanggal számon kérje a nemzeti kommunizmus hiányát, más kommunista pártok példáira hivatkozva? Másfelől hiába hárítja el magától a nacionalizmuskutató fogalmainak használatát azzal az alapvetően megalapozott érveléssel, hogy annak szokásos ellentétpárjai messze nem alkalmasak egy-egy nemzetkoncep-

¹ „A lehetetlent meg kell kísérelni.” Gyurgyák János könyvéről ifj. Bertényi Iván, Hatos Pál és Richly Gábor beszélget. *Kommentár*, 2007/6, 73–83.

² Uo.

ció megragadására, ez korántsem jelenti azt, hogy ne kínálnának elemzési és értelmezési eszközöt (erről később még lesz szó), nem is szólva arról, hogy egy ilyen anyag feldolgozása kiváló lehetőséget adhatna egy átfogóbb érvényű saját fogalmi keret kialakítására is.

A *fogalmi tisztázatlanságok* azt is eredményezik, hogy bár a kötet témája látszólag jól lehatárolt és jól tagolt, valójában nehezen eldönthető, hogy mindaz, amit Gyurgyák elemez, ténylegesen a nemzeti közösség eszmetörténetének a része-e? Különösen a sorskérdések kapcsán merülhet fel, hogy olyan társadalmi problémákat is besorol ide, amelyeket vagy azok felvetői nem értelmeztek nemzeti keretben, vagy nem csak nemzeti dimenziójuk van – elvégre a gazdasági-társadalmi kérdések másfajta közösségek keretei között is tételeződhetnek. Egy másik probléma a téma elhatárolásával kapcsolatban (és ez részben megint csak összefügg a nemzet fogalmának bizonytalanságával) a kisebbségi magyar közösségek elhanyagolása. Holott mind a két világháború között, mind 1945 után létezett és létezik a körükben kialakított nemzetkonceptió, hol kapcsolódva a magyarországi fejleményekhez, hol inkább azoktól elkülönülve. Különösen érdekes ez a hiányosság annak fényében, hogy Szekfű Gyulának a szétfejlődésről kidolgozott koncepcióját részletesen elemzi. (Ráadásul a magyar baloldarról alkotott képet kifejezetten érdekesen árnyalhatta volna egy ilyen elemzés.)

Ami a munka *célkitűzését* illeti, leginkább az merülhet fel ellenvetésként – megint csak annak ellenére, hogy Gyurgyák az előszóban ezt megpróbálja elhárítani –, hogy vajon megírható-e mindez a hatástörténet nélkül. A szerző ugyan elutasítja, hogy másod- és harmadvonalbeli publicistákkal foglalkozzon, ez azonban szerves része volt a nemzeteszme alakulásának. Sőt, azt is megkockáztathatjuk, hogy a sajtó inkább formálta azt a maga eszközeivel, mint az elsődleges teoretikusok. A nemzeteszme – társadalmi jelenségként – nehezen értelmezhető egy nemzetépítő elit eszmetörténeteként, ebből a perspektívából lényegében öncélúvá válik, elveszti reflexivitását és felmerülhet, hogy tulajdonképpen a „jó” nemzeteszme kialakulása csak attól függ, hogy valaki végre felismerje és leírja.

Mindenesetre ez a kizárólagos eszmetörténeti szemszög teszi azt is lehetővé, hogy Gyurgyák János egy sajátos *konceptió* jegyében formálja meg művét, egyetlen nagy hanyatlástörténeti elbeszélésbe (a magyar nemzeteszme és nemzet felbomlásának történetébe) ágyazza azt. Ennek hasonlóságát Szekfű Gyula és Bibó István ideologikus történelemértelmezéseihez már többen is megjegyezték.³ Ennek azonban nem csak az a

³ Uo., illetve GÁNGÓ Gábor: A magyar liberalizmus sötét oldala. *Népszabadság*, 2008. február 17.

veszélye, hogy szükségszerűen feltételezi egy egykor volt eszmetörténeti aranykor létét (tehát lényegében eleve normativizálja az elemzést, kikényszeríti, hogy ne egy-egy korszak kontextusából értelmezzük annak eszméit, hanem a korábbiakhoz mérjük azt), de visszatekintő perspektívájával azt az érzetet is keltheti, hogy a szerző nem egy történeti kérdést akart megválaszolni, hanem egy aktuális problémát valahogy magyarázni-értelmezni. Szerencsére az elemzés eléggé alapos, a törzsszöveget záró epilógus pedig nem elég erős ahhoz, hogy rákényszerítse az olvasóra ezt a nézőpontot. Ám a koncepció ettől még megkérdőjelezhető.

A feltárt anyag azonban legalább ennyire termékeny *értelmezésekre* adna lehetőséget egy olyan időszerkezetben, amely hagyja érvényesülni a nemzeteszme és a nacionalizmus kibomlásának múltból jövőbe mutató dinamikáját, még úgy is, hogy a szigorú szerkezeti keretek mellett nem egyszerű megmutatni az egyes irányzatok kontinuitását, átfedéseit, érintkezését. A 19. századi liberális nacionalizmus formái, valamint kritikai megközelítéseinek története meglehetősen szorosan kötődik magának a nemzeteszme két alapvető tényezőjéhez, az államközpontúsághoz és a nyelv nemzetet definiáló felfogásához, ezt azonban Gyurgyák nem emeli ki, noha szereplői szövegeiben minduntalan előkerül.⁴ A nemzet-állam-nyelv hármassága aztán paradoxonok olyan hálóját hozta létre, amire a liberális nacionalizmus nem igazán tudott implicit ellentmondásoktól mentes választ adni. Elvégre amíg a nemzetnek meghatározó eleme a nyelv, addig a magyar (politikai) nemzet állama sem lehet meg a magyar nyelv nélkül, és ha már a magyar nemzet állama a magyaroké, akkor a politikai nemzet esetében sem igazán elképzelhető a többnyelvűség. Az állami egységre épülő nemzetfogalom, az állam beemelése a nemzet konstitutív elemei közé, anélkül, hogy a nyelv kritériumától eltekinthettek volna, meghaladhatatlan paradoxonnak bizonyult. A századvég és századelő átalakuló vagy új irányzatai lényegében ennek meghaladását keresték – és nem igen találhatták meg másban, mint a konzekvens nacionalista politikában, a homogén nemzetállam eszméjében. Ez azonban, az eleve adott paradoxon felől szemlélve, inkább logikus következmény, mint hanyatlás, különösen ha figyelembe vesszük, hogy már a politikai nemzet eszméje is egy meghaladási kísérlet volt. 1918 után az államközpontúság – sőt a centralizált államközpontúság – továbbra is megmaradt, olyannyira, hogy a revíziók után látens konfliktusokat szült még a visszacsatolt területek regionális elitjeivel is. (Egyéb-

⁴ Uo.

ként az államközpontúság kritikájaként is felfogható, meglehetősen koherens Szabó Zoltán-féle nemzetfelfogást Gyurgyák alaposan ismerteti.)

Egy másik értelmezési lehetőséget a nacionalizmuselméletek fogalmi eszköztára kínált volna. A Gyurgyák János által felvonultatott anyag alapján szinte minden olyan ideológiai, eszmei irányzat, amely értelmezése szerint foglalkozott a nemzet problémájával organikus és/vagy esszencialista, vagyis abból indul ki, hogy létezik a nemzetnek valamilyen (sokféleképpen azonosított) állandó lényege, ami megismerhető, amihez igazodni lehet és ami azután meghatározza azt a nemzeti érdeket, ami a politikai cselekvés egyetlen legitím alapja lehet. Lényegében ez alapozza meg a nem magyar „lényegű” vagy annak tartott csoportok azonosítását és valamiféle kizárását, egy magyar lényegyet érvényre juttató társadalom elképzelését. Hiszen ha a magyar lényegből egy adott berendezkedés, sors, történelmi hivatás stb. következik, akkor a politika kötelessége annak megvalósítására törekedni, aki pedig nem ennek megfelelően cselekszik, az valamilyen értelemben nem lehet magyar. Különösen jól mutatja ezt a szerző által nagy kedvvel bemutatott álláspontok sora a zsidókérdés kapcsán. Ezzel a kérdéssel kapcsolatban az esszencializmus még olyan személyiségek esetében is egyértelmű, mint a nem kis szimpátiával kezelt Széchenyi.

A magyar nemzeteszme történetében tehát alig van konstruktivista álláspont (talán csak Eötvös politikai nemzetkonceptiója esetében, de már az esszencializmus következményeit, a nemzetfelfogás normativizálását bíráló Bibó esetében sem igazán), ami egyúttal magyarázhatja a nemzeti egység dogmájának erejét azután is, hogy az egységet korábban megtestesítő állam szétbomlott. Ez az egységdogma azonban éppen annak tükrében kap különös hangsúlyt, hogy Gyurgyák János a nemzeteszme és vele a nemzet felbomlásának történeteként értelmezi munkáját. Holott ekkora anyagot feldolgozva (illetve mindazt beemelve, ami kimaradt) akár azt is feltehetné kérdésként: vajon létezik-e az ideológusok és politikusok ideáltipikus egységes nemzete? Vagy némileg megfordítva: milyen az a nemzet, amelyik nem egységes nemzeti közösségként létezik?

Az egység és az állam problémája meghatározó az epilógusban is, amelyben Gyurgyák a rendszerváltást követő időszak értelmezésére tesz kísérletet. Egy nem pusztán eszmetörténeti, hanem társadalomtörténeti megközelítésből adódhatott volna a hanyatlástörténet olyan értelmezése is, hogy a magyar nemzeteszme története végső soron a társadalmi valóságnak nem megfelelő közösségkonstrukciók története. (Ez véleményem szerint különösen jellemző az 1989 utáni időszakra, mindenképp az a magyar államot középpontba helyező nemzetpolitikában és az egység-

ges – valójában homogén – nemzet érvényre juttatásának dogmatikus szándékában.) Amikor pedig egy-egy konstrukciót a realitások nem igazolnak vissza, akkor megint nem egy leíró, hanem egy ideologikus-normatív kísérlet következik.

Az esszencializmusból következő nemzeti érdek egyébként a szerző számára is fontos kérdés, nem egy esetben ehhez viszonyítja egyes koncepciók képviselőinek cselekedeteit. Az esszencialista normativitás azonban ezt az értékelést is befolyásolja és ez néha abszurdnak tűnő megállapításokhoz vezet. Legalábbis számomra ilyennek tűnt helytelenítést sejtető módon megjegyezni, hogy a magyar kommunisták nem használták fel a nemzeti eszmét, amikor a nemzeti kommunizmus olyan rendszereket hozott létre, mint Ceaușescu Romániája. Nem biztos, hogy minden pozitív, ami nemzeti.

Ez utóbbi megállapítása azonban nyilvánvalóan kapcsolatban áll a szerző szimpátiáival és antipátiáival, noha a legtöbb esetben ez csak kevésbé befolyásolja elemzését. Empátiája nemegyszer példamutató (Jászi Oszkár ábrázolása kivételesen pozitív), egy-két esetben azonban – úgy vélem – nem tudta elkerülni azt, hogy az elemzés torzuljon a személyes beállítottság nyomán. Amikor Németh Lászlónak a zsidókérdésről vallott nézeteit mutatja be, olykor egészen rabulisztikus fejtegetésekbe bonyolódik, hogy kivédje a Németh-tel szemben gyakran megfogalmazott antiszemitizmus vádját. Talán nem érdemes leszűkíteni az antiszemitizmus – egyébként sokféle alakot és nem teljesen azonos tartalmat öltő – fogalmát azokra, akik adminisztratív lépéseket követeltek a zsidósággal szemben. Elvégre a külön sorsközösség esszencialista – és ezért normativizálható – eszméje végső soron mégiscsak oda vezet, hogy valakiről akarata és önazonossága ellenében tehetünk kijelentéseket, akár azt is, hogy nem tartozik oda, ahova egyébként tartozna, veszélyes valakikre, akikhez tartozónak érzi magát.

Az ellenérzéseket leginkább a marxista baloldal eszméinek bemutatása során lehet kitapintani a szövegben. Nem mintha alapvetően nem lenne helytálló az a történeti megállapítás, hogy a *magyar* szociáldemokraták illetve a kommunisták megközelítésében a nemzeti probléma másodlagos maradt. (Bár azt is megemlíthetjük, hogy a dualizmus kori országban a szociáldemokrata párt talán az egyetlen olyan politikai szerveződés volt, amely megjelenítette a nemzeti sokszínűséget, vagyis ha túl lépünk a szigorúan vett eszmetörténeten és a politikai gyakorlatra is vetünk egy pillantást, még sem tűnnek annyira indifferensnek.) Mégis problémás a vonatkozó fejezet fogalmi tisztázatlansága és számos ebből fakadó ellenmondása. Például Gyurgyák beállításában az osztrák-német

szociáldemokrácia, kiemelten Otto Bauer a legortodoxabb, ezért a legkevésbé érdeklődik a nemzet iránt, de arra nem kapunk magyarázatot, hogy az innen érkező Karl Renner mégis egyedi nemzeti alapú föderatív koncepciót dolgoz ki. (Maga az ortodoxként elkönyvelt Bauer is komoly elméleti elemzője a nemzeti kérdésének.) Ugyanezek az ausztrómarxisták nyilvánvalóan megmaradtak marxistának, noha a nemzeti kérdést felülvizsgálták, aminek Gyurgyák szerint szükségszerűen az egész szocialista elmélet revízióját is maga után kellett volna vonnia. A zavart csak fokozza, hogy Gyurgyák János ezek után sem különíti el a magyar és a nem magyar baloldal álláspontját, hanem úgy használja a fogalmat, mintha azonos lenne a kettő.

Mindez nem jelenti azt, hogy a magyar szociáldemokrácia ne követője lett volna a nemzeteszme alakulásának,⁵ vagy azt, hogy a magyar kommunisták, legalábbis a hatvanas évekig, ne a mindenkori politikai taktika jegyében képviseltek volna „nemzeti” vagy „internacionalista” álláspontot. Ez azonban nem indokolhatja, hogy Garami Ernő (Kölcsey *Parainesis*ének hazafogalmával szembeállított) meghatározását („a haza jog és kenyér”) érzéketlennek és képtelennek minősítsük. Hiszen nem csupán Táncsics Mihály esete mutatja, hogy a magyar nacionalizmusnak és a haza fogalmának a szociális kérdések és a tényleges jogegyenlőség szerves része lehet, de a kötet címét adó Vörösmarty-vers (*Ország-háza*) is megfogalmaz hasonló gondolatokat. Garami nyilvánvalóan nem olyan árnyaltan kezelte a haza fogalmát, mint az általa bírált Kölcsey, de olyan elemekre hivatkozott, még ha esetleg átértelmezve, jóval materialistább megközelítésben is, amelyek legitím részét képezték a hazafogalomnak már a 19. század első felében is.

Mindezzel együtt Gyurgyák János határozottan empatikus, gondolatébresztő munkában kísérelt meg számvetést a magyar nacionalizmussal. Ez a megközelítés kétségtelenül szerepet játszik majd abban is, hogy műve ne csupán azért legyen hosszú ideig megkerülhetetlen a téma kutatói számára, mert mindeddig egyedüli kísérlet. A hatalmas megmozgatott anyag, az alapos elemzés és a vitára ingerlő értelmezés még sokáig biztosítja majd az olvasókat és vitapartnereket.

Egry Gábor

⁵ Bár ezzel ellentétes álláspont is megfogalmazódott a magyar történettudományban, amire – legalább kritikus számbavétel erejéig – talán reagálhatott volna a szerző. Lásd például SÍPOS Péter: A szociáldemokrácia és a nemzeti sorskérdések Magyarországon, 1868–1948. In: FEJL István–FÜLDES György–HUBAI László (szerk.): *Útkeresések. A*

A népi kollégiumi mozgalom 1945 előtt*

A világháború után megszerveződő népi kollégiumok országos hálózata igen jelentős társadalomalakító intézménynek bizonyult. A fényes szelek nemzedéke nagy lendülettel kapcsolódott be a kommunista párt által vezérelt gyökeres kulturális és politikai elitcserébe, s vett részt a konkurens, nem kommunista kollégiumi szervezetek felszámolásában. Az MDP 1948. őszi elítélő határozatával azonban a Rajk László pártfogoltjai-ként számon tartott népi kollégiumok sorsa is megpecsételődött. A Népi Kollégiumok Országos Szövetségét övező legenda viszont szívósan élt tovább a mozgalom felszámolása, majd 1956 utáni újbóli elhallgatása ellenére is. Szerepének megítélése azonban politikailag mindvégig kényes és erősen vitatott maradt, megterhelve ezzel a történeti kutatásokat is. Igaz ez annak ellenére, hogy a hatvanas évek végétől – többek között Jancsó Miklós máig ható képkockáinak köszönhetően, bár illúziókkal és tévhitekkel megrakottan – a Nékosz bekerült a történeti köztudatba.

A népi kollégiumi modell eszmetörténeti és szervezeti előzményeire, a Paraszt Főiskolások Közössége, majd a Bolyai, illetve a Györffy Kollégium szövevényes történetére eddig talán kevesebb figyelem irányult, pedig (mint a most recenzeálandó könyv is bizonyítja) az „előtörténet” legalább annyira érdekes és sok tanulságot hordozó. Több okból is. Egyrészt az 1945–1948 között lezajlott radikális elitcsere egyik fontos bázisát a Györffy Kollégiumból kisarjadt népi kollégiumi mozgalom adta. Ezzel összefüggésben a kollégium története egy további izgalmas problémakörre, az 1945 előtti és utáni folytonosság/megszakítottság kérdésre is ráirányítja a figyelmet.

Papp István a népi kollégiumi mozgalom történetét 1944-ig követő könyvében Andorka Rudolf 1980-as években publikált vizsgálatait idézve rámutat, hogy a világháború után az elitekben végbement gyors társadalmi mobilitási folyamatokat nem lehet értelmezni az 1930-as évekbeli előzmények nélkül. A két világháború között ugyanis, ha lassan és kevesek számára is, de megnyíltak bizonyos mobilitási csatornák. Papp ezek közül talán a legfontosabbat, az oktatási rendszer alakulását és a népi tehetséggondozás problémakörét veszi górcső alá, egyaránt érvényesítve oktatástörténeti, társadalomtörténeti és eszmetörténeti szempontokat.

A két világháború közötti magyar társadalom szerkezeti torzulásai, az égető szociális problémák, az agrárszegénység helyzetének rendezet-

* PAPP István: *A népi kollégiumi mozgalom története 1944-ig. Népi tehetségek gondozása, vagy tudatos elitnevelési kísérlet?* (Politikatörténeti füzetek, XXVI.) Napvilág Kiadó, Budapest, 2008. 336 p.

lensége és a súlyos társadalmi aránytalanságoknak az oktatásban való tükröződése a kortársakat is lépéskényszerbe hozta. Az oktatási rendszer megújítása, a diákjóléti intézményrendszer kiépítése és a népi tehetség-gondozás ügye a korszak egyik meghatározó problémája lett és maradt. A kitűzött célok és a választott eszközök azonban jelentős eltéréseket mutattak.

Papp István biztos kézzel vezet végig az első népi kollégium felállítását megelőző hosszú (elő)történeten. Áttekinti a különböző szellemi műhelyeknek a tehetséges szegényparaszti származású diákok felkarolására irányuló törekvéseit, intézményeit. Bemutatja a protestáns kollégiumi hagyomány szervező erejét, a népfőiskoláknak a korszakban – elsősorban a népi mozgalommal rokonszenvező egyházi személyeknek, egyesületeknek köszönhetően – kibontakozó hálózatát, számba veszi a tehetségmentés, valamint a diákok szociális helyzetének javítása érdekében tett állami erőfeszítéseket, és bevezet azokba a szellemi élet jeleseit megérintő vitákba, amelyek megelőzték az első kollégium kapujának megnyitását.

A népi tehetség gondozás ügyét a népi mozgalom emelte a közgondolkodás fókuszába. Az 1930-as évek derekától szinte szüntelenül napirenden volt a középosztály, az értelmiség népi gyökerű megújításának eszméje. Míg a hivatalos, keresztény-konzervatív iskolapolitika népi szempontú kritikáját elsőként Karácsony Sándor tette le az asztalra, vehemens vitákat vívva a kor meghatározó kultúrpolitikus gondolkodójával, Kornis Gyulával, addig – miként Papp István elemzése is bizonyítja – a Szabó Dezső által fölvázolt Collegium Hungaricum koncepciójából már jól körvonalazható a népi kollégiumoknak a Bolyai majd a Györffy Kollégiumban testet öltő modellje.

A népi kollégium életre hívásának közvetlen előzményét Papp Németh Lászlónak *A nép Eötvös-kollégiuma* című programadó cikkéhez köti. Németh írását hosszan elnyúló vita követte, többek között Cs. Szabó László, Illyés Gyula, Féja Géza, Veres Péter, Tamási Áron, majd Móricz Zsigmond, Zilahy Lajos részvételével, amelyben körvonalazódtak a kérdést övező legfontosabb törésvonalak is. A vita, amint azt Papp bőszégesen idézett forrásanyaga is igazolja, messze túlmutatott önmagán: valójában eltérő társadalomképek és kultúrpolitikai koncepciók ütköztek egymással. Mi a célja a tehetséggondozásnak: művelt parasztvezetők képzése vagy a történelmi középosztály felfrissítése, azaz az elitcsere? Nem termelnek-e a felállítandó intézmények újabb munkanélkülieket az amúgy is feszítő értelmiségi munkanélküliséggel küszködő országban? Megtalálhatják-e a társadalomban a helyüket a Németh László kifejezésével élve „két sors közötti”, saját közegükből kiemelt fiatalok?

Egyáltalán lehet-e, érdemes-e reformok útján megindítani a parasztság középosztályosodását vagy radikális társadalmi átrendeződésre van szükség? Papp a különböző nézetek összevetésével arra is világít, hogy nem csupán a szociális kérdések iránt érzékeny konzervatív elit és a népi mozgalom között, hanem a népi mozgalmon belül is jelentős véleménykülbségek, meglehetősen különböző társadalom-felfogások ragadhatók meg.

A nagyra törő elképzeléseket követően az első parasztkollégium, a Bolyai 1940-ben nyílt meg. Közvetlen intézményi előzményét, a Parasztfőiskolások Közösségét negyvenöt Budapesten tanuló vidéki diák hozta létre. Az indulásban a nagy tekintélyű néprajzkutató professzor, Györffy István játszott kimagasló szerepet, aki egyfelől tudatosan karolta fel a paraszti származású diákokat, másfelől Teleki Pál közeli barátjaként közvetítő szerepet is vállalt a népi mozgalom és a konzervatív politikai elit között. A történet e pontján a másik jelentős szereplő a korszak legmeghatározóbb egyetemi ernyőszervezetén, a Turul Szövetségen belül kiforró népi szárny, a Turul-ellenzék volt, amely a kollégium első igazgatóját is adta. Miként azt Papp István hangsúlyozza, a Bolyai Kollégium szellemi forrásvidékénél egyszerre volt jelen a népi mozgalom, valamint a hivatalos politikai elit szociális kérdések iránt érzékeny, s ebből fakadóan társadalmi reformokra hajló része, döntően Teleki Pál köre. Úgy is fogalmazhatunk, hogy a kollégium érdekében a hatalom egy jól körvonalazható csoportja fogott össze saját ellenzékének egy részével, a népiekkel.

A kollégium további története a harmincas-egyvenes évek fordulója szellemi, közéleti és politikai életének sűrűjébe vezet bennünket. Hiszen a Bolyai Kollégium és a hivatalos ifjúsági csúcsszerv, a Turul között történt szakítás 1941 végén és a névváltoztatásban is tükröződő önállósulás nem érthető meg a jobboldal és a népi ellenzék között a Turulban kirobbant politikai harcok, a kollégium tagságának fokozatos radikálizálódása és balra tolódása, az illegális kommunisták kollégiumi megjelenése, a Turul-ellenzék és a kommunista csoport közötti szakítás okainak, eltérő célkitűzéseiknek számbavétele, vagy a diákság háborúellenes politikai aktivizálódása nélkül. (Papp István, miközben ezt a szövevényes történetet igyekszik felfejteni, az olyan fontos szereplők alakját is közel hozza az olvasóhoz, mint Boros Lajos, Fitos Vilmos, Kardos László és Gyenes Antal.)

A szakításhoz egyrészt a kollégisták politikai mozgolódása vezetett. Másrészt a háttérben – miként arra Sipos Gyula és Hegedüs András visszaemlékezését idézve a szerző is nyomatékosan felhívja a figyelmet – feltehetőleg két érdekcsoport, két titkos szövetség harca állt az ifjúság feletti befolyás megszerzéséért: a gyakran egyfajta magyar szabadkőmű-

vességeként aposztrofált, nemzeti érdekvédő szerepet is felvállaló Magyar Közösségé, és a radikális jobboldali, ellenforradalmi Etelközi Szövetségé. És ezzel a kollégium, s egyben a két világháború közötti szellemi-politikai mozgalmak összetett történetének leginkább érdekfeszítő kérdéseire jutottunk. Milyen erők álltak az ifjúsági szervezetek mögött? Hogyan jöhetett létre és működhetett egy erősen baloldali, sőt idővel illegális kommunistákat is falai között tudó kollégium a háború alatti Magyarországon? Hogyan jöhetett létre a hatalom által pártolt ifjúsági szervezettel szakító Györffy Kollégium mögött egy olyan Pártfogó Testület, amelyet egy miniszterelnökségi államtitkár vezet, s amelynek tagjai döntően a korszak politikai, kulturális, tudományos és gazdasági elitjéhez tartoztak? A Bolyai/Györffy Kollégium működésével kapcsolatban felmerülő kérdések tehát egy másik problémakörhöz is vezetnek: ez a hatalmat gyakorló csoportok belső struktúrája, hatalom és ellenzék viszonya, végső soron a rendszer jellegének kérdése.

A könyv legerjedelmesebb fejezete annak a rendkívül heterogén támogatói körnek a feltérképezése, amely a kollégium körül a Zsindely házaspár: a Teleki Pál, majd Kállay Miklós köréhez tartozó Zsindely Ferenc miniszterelnökségi államtitkár és a rendkívüli szervezőkészségű Tüdös Klára széles kapcsolati hálójára alapozva 1942-re felállt. Papp István a különböző levéltári források egybevetésével összesen 138 olyan személyt számolt össze, aki legalább egyszer felbukkant a pártfogók névsorában. A listán szerepelnek népi írók (Féja Géza, Tamási Áron), a Teleki tanítványi és munkatársi kör tagjai (Rónai András, Benda Kálmán), neves egyházi személyiségek (Makkai Sándor, Ravasz László), a gazdasági élet meghatározó szereplői (Baranyai Lipót, Fabinyi Tihamér) vezető kormánypárti (Antal István, Mester Miklós, Bárdossy László, Kállay Miklós), illetve ellenzéki politikusok (Nagy Ferenc, Kovács Imre) is. Miként a szerző fogalmaz: azok a „finom kapcsolati hálók, amelyek a pártfogók között szövődtek, beágyazták az intézményt az 1940-es évek elejének sűrű és összetett politikai világába”. És nemcsak biztos anyagi háttérrel, hanem folyamatos politikai védőernyőt is biztosítottak a kollégium – pártpolitikailag többnyire velük szemben álló – tagságának. Mi kötötte össze ezeket a csoportokat? Mindenekelőtt a németellenesség és emellett bizonyos fokú nyitottság a társadalmi reformok iránt.

A kollégium és a Magyar Közösség kapcsolatát elemezve Papp a közelmúltban felszabadult levéltári források segítségével 32 közösségi tagra bukkant a Pártfogói Testület soraiban. Így például Zsindely Ferenc mellett Mester Miklósról, aki a német megszállás után, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium tanácsosaként nemcsak a formálódó nemzeti el-

lenállásban játszott kimagasló szerepet, hanem a kollégium kormánybiztosaként igyekezett a kollégiumot menteni. „Azonosította” továbbá a testület tagjai között az 1944-es ellenállás egy másik kulcsfiguráját, a Kiugrási Irodában tevékenykedő Soos Gézát, valamint az ellenállásban szintén fontos szerepet vállaló Bereczky Albertet, háború utáni református püspököt, Boros Lajost, a kollégium első igazgatóját, vagy Arany Bálintot, Héder Jánost és Donáth Györgyöt, a későbbi közösségi per vádlottjait. Bár a Magyar Közösség történetének megírása még várta magára, s így a kollégium és a közösség, illetve a népi mozgalom kapcsolatának alakulásában is sok a homályos folt, Papp István könyve is megerősíti, hogy ezek a történetek több ponton összeértek. A személyek találkoztak a Turulban, találkoztak a Pártfogó Testületben, majd 1944-hez érve a németellenes nemzeti ellenállásban.

A könyv utolsó harmadában a szerző társadalomtörténeti, szociológiai szempontokat felvetve vizsgálja a kollégisták társadalmi hátterét, politikai és világnézeti tájékozódásának alakulását. A felvételizők önéletrajza és az ahhoz csatolt különféle igazolások segítségével táblázatokba rendezve foglalja össze a jelentkezők születési adatait, családi hátterét, a közép- és felsőfokú egyetemi tanulmányaikról egybegyűjtött adatokat.¹

Önálló fejezet foglalkozik a kollégisták politikai szerepvállalásával, a háborúellenes függetlenségi mozgalomhoz való kapcsolódásukkal és a kollégiumban megélenkülő illegális kommunista befolyás alakulásával. Elgondolkodtató megjegyzése Papp Istvánnak, hogy a kollégisták nagy hányadát sokkal inkább egyfajta eszmei tarkaság, kialakulatlan, ugyanakkor erős szociális radikalizmuson nyugvó ösztönös világnézet jellemezte, semmint kiforrott politikai eszmevilág. Nyilvánvalóan kivételt képeztek a kollégiumon falai között megszerveződő kommunista csoport tagjai. Azonban kérdés, hogy az általuk elgondolt, illúziókkal teletűzdelt egyéni szocializmusképek mennyiben egyeztek a bolsevik ideológián nyugvó szovjet típusú kommunizmussal. A választ részben az 1945 utáni eltérő életpályák adják meg.

Világnézeti sarokpontokat keresve Papp István több ízben is utal a protestantizmus, elsősorban a református háttér meghatározó jelenlétére. A népi kollégium előzményei között kiemelt szerepet tulajdonít a protestáns kollégiumi hagyomány és a református ellenzéki színezetű nemzeti-függetlenségi tradíciók továbbörökítésének. A diákok társadalmi hátterét elemezve mutat rá a református vallásuk felülreprezentáltságára –

¹ Ehhez lásd PAPP István: A Györfly István Kollégiumba felvételizők társadalmi háttere, 1940–1943. *Műtünk*, 2005/1. 118–146.

ugyanakkor elgondolkodtató, hogy gyakorló vallásosságnak már ebben az időszakban is alig találja nyomát. A reformátusság továbbá jelen van szervezeti, intézményi szinten is. Mind a Bolyai, mind a Györfly Kollégium a Soli Deo Gloria nevű református hitbuzgalmi szervezet székházában tartotta alakuló gyűlését, és itt választották meg igazgatóvá a mélyen vallásos SDG-vezető, Soos Géza elnöklete alatt az akkor már a maga sajátos kommunizmusképével illegális kommunistává lett Kardos Lászlót. Végezetül a kollégisták jelen vannak az SDG által szervezett és a református egyházvezetés hallgatóságos védelmét élvező 1943-as híres szárászói konferencián is. Mindezek a figyelemre méltó jelenségek egy érdekesnek ígérkező kutatás: a magyar protestantizmus eszmetörténeti és társadalomtörténeti beágyazottságának vizsgálatát is körvonalazhatják.

A Bolyai/Györfly Kollégium történetének kérdései a két háború közötti magyar társadalom történetének általánosabb kérdéseire és fordulópontjaihoz kapcsolódnak. Papp István gondolatébresztő, gazdasági- és levéltári anyagot felvonultató, jó szerkezetű, feszes és igényes nyelvezettel megírt munkája ezt igazolja. Ez a kötet egyik nagy érdeme. A másik, hogy segítheti, hogy a népi kollégiumi mozgalom és eszmetörténeti háttere helyére kerüljön a történeti köztudatban.

Kiss Réka

Magyarország és Ausztria 1945–1956 közötti kapcsolatainak történetéről*

Gecsényi Lajos, miután 2000-ben a Magyar Országos Levéltár kiadásában megjelentette az 1956 és 1964 közötti magyar–osztrák kapcsolatokat bemutató kötetét, ez alkalommal a második világháború befejezésétől az 1956-os forradalomig terjedő időszak legfontosabb dokumentumait gyűjtötte össze. Feladata nem volt könnyű, hiszen az 1956 utáni évektől eltérően ennek az időszaknak a tanulmányozásához lényegesen kevesebb és töredékesebb külügyi iratanyag áll a kutatók rendelkezésére. Ezért úgy döntött, hogy a magyar és az osztrák külügyi dokumentumok mellett a Magyar Dolgozók Pártja irataival, illetve esetenként belügyi, illetve határőrségi dokumentumokkal is kiegészíti a kötet forrásbázisát.

* *Iratok a magyar–osztrák kapcsolatok történetéhez.* Válogatta, szerkesztette, jegyzetekkel ellátta és a bevezető tanulmányt írta: GECSÉNYI Lajos. Magyar Országos Levéltár, Budapest, 2007. 395 p.

Természetesen Ausztria négyhatalmi megszállása, valamint Magyarországnak a szovjet érdekszférába történt betagozódása következtében a kétoldalú kapcsolatok bemutatásához szükség lenne szovjet levéltári dokumentumokra is, hiszen a szovjet külpolitika fő irányai és változásai nagymértékben befolyásolták a magyar külpolitika irányait, mozgásterét is. Nem lennének azonban igazságosak, ha ezek hiányát felrónánk Gecsényi Lajosnak; ezek a dokumentumok a moszkvai levéltárakban a kutatók számára mindmáig hozzáférhetetlenek.

A közölt dokumentumokból azonban így is sokkal többet tudunk meg a kétoldalú viszony legfontosabb momentumainál. Az iratok tartalma, hangvétele nem csupán a két ország kapcsolatának felfelé ívelő, illetve hanyatló szakaszairól ad plasztikus képet, de azokban közvetett módon tükröződik a hidegháborús évek fokozatosan megmerevedő, majd némi-
leg enyhülő légköre is.

Gecsényi Lajos 119 iratot ad közre; ezek időbeli megoszlása azonban meglehetősen egyenetlen. A közölt iratok majdnem fele (51) Sztálin halála után keletkezett, míg több mint egynegyedüket a háború befejezését követő két évben vetették papírra. A kétoldalú viszony alakulása tekintetében ez a tény már önmagában is jelzésértékű.

A második világháború végén a két ország viszonyát nem terhelték vitás kérdések, Ausztriának (a szomszédos államok közül egyedül) nem voltak Magyarországgal kapcsolatban területi követelései. Az úgynevezett soproni kérdés körül 1945 végén–1946 tavaszán felszított kampányt magyar részről szóvá tették ugyan, de ez érdemben nem befolyásolta a kapcsolatok alakulását.

A közvetlen szomszédságból adódó folyamatos érintkezés, valamint a háború utolsó szakaszában Ausztriában rekedt nagyszámú magyar menekült elhelyezésével és hazaszállításával kapcsolatos kérdések megoldása a két ország közötti viszony mielőbbi rendezését igényelte. A teljes súlyú diplomáciai képviselő megteremtése emellett a gazdasági kapcsolatok mielőbbi normalizálását is elősegíthette volna. A Magyar Külügyminisztérium 1945 nyarától törekedett is arra, hogy megteremtse ausztriai képviselőtét, már csak azért is, mert – amint a szerző hangsúlyozza – Magyarország számára Ausztria alkotta azt a keskeny hidat, amelyen át nyugat felé közlekedhetett. Az iratokból kitűnik, hogy ezzel osztrák részről teljes mértékben tisztában voltak. Ám a magyar diplomácia hiába tette meg a szükséges lépéseket a magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottságnál a kapcsolatfelvétel engedélyezése érdekében, Szviridov altábornagy halogató magatartása következtében a szükséges hozzájárulás megadására két évet kellett várni. Így a szomszédos államok közül

Magyarország volt az egyetlen, amellyel Ausztriának nem volt normális kapcsolata. Eközben Bécsben – Bartók László találó szavaival élve – a „likvidáló főkonzulátus” a szövetséges hatalmak hallgatólagos beleegyezése mellett működött.

Mint az a közölt dokumentumokból kitűnik, s bevezető tanulmányában Gecsényi Lajos is leírja, 1946–1947 folyamán a rendezetlen helyzet ellenére folyamatos személyes érintkezés alakult ki a különböző rangú politikusok, közigazgatási vezetők között, és ha vontatottan is, de megindultak a tárgyalások a különböző jogsegélyegyezményekről, a kishatárforgalom rendezéséről, a közös határállomások használatáról. Az 1947. márciusi fizetési, majd 1948. júniusi árucere-megállapodás a kereskedelmi kapcsolatokban hozott tényleges előrelépést. A kapcsolatok e felfelé ívelő szakaszában azonban már megjelentek olyan problémák, amelyek a kétoldalú viszony későbbi rendezését is komolyan akadályozták. Osztrák részről azt kifogásolták, hogy az itteni, eredetileg osztrák vagyont a potsdami határozatok alapján átadták a Szovjetunióknak, míg magyar oldalról a háború alatt Ausztriába hurcolt magyar tulajdon restitúciójának problémája terhelte a kapcsolatokat.

A régi kapcsolatrendszerre való visszatérés mindkét ország által támogatott folyamatában az első komolyabb nehézségek 1947 őszén már tapasztalhatók voltak, noha a kétoldalú viszonyban tényleges fordulat csak 1948 őszén történt. Az mindenesetre már árulkodó jel lehetett, hogy az elfogadott egyezménytervezetek aláírását magyar részről elhalasztották, és újabb megállapodások előkészítése még csak szóba sem került. Majd a magyar hatóságok több szakaszban korlátozó intézkedéseket vezettek be a határ két oldalán élők közlekedésében, felmondták a határforgalmi megállapodást, lezárták a határátkelőket, majd hozzákezdtek az aknazár – közkeletű elnevezéssel a „vasfüggöny” – kiépítéséhez.

Bevezetőjében a szerző hangsúlyozza: bár ezek az évek, amikor mindennaposak voltak a fegyverhasználattal járó határincidensek, a kétoldalú kapcsolatokban a mélypontot jelentették, bizonyos – elsősorban gazdasági vonatkozású – kérdésekben fenntartották a párbeszédet. A dokumentumokból ugyanakkor arra is következtethetünk, hogy a követendő politika tekintetében a magyarországi szervek között sem volt teljes az egyetértés. Az Államvédelmi Hatóság bizonyos intézkedéseivel szemben a Külügyminisztérium, illetve a Pénzügy- és Közlekedési Minisztérium képviselői külkereskedelmi, pénzügyi, illetve vasútforgalmi érdekekre hivatkozva esetenként eredményesen léptek fel.

A képhez hozzátartozik, hogy a két ország viszonyának javulását nem segítette elő az a magyar gyakorlat sem, amely – a szovjet megszállóha-

tóságok képviselőinek hathatós közreműködésével – az osztrák hatóságok kikerülésével lehetővé tette magyar személyek beutazását Ausztriába. Gecsényi Lajos bevezetőjében utal rá, hogy az ÁVH-nak az Ausztriában élő magyar politikai emigránsok ellen irányuló akciói milyen botrányokat keltettek, de a normalizálás esélyeit rontotta az is, hogy a magyar politikai rendőrség a magyar területre áttévedt vagy ideutazott osztrák állampolgárokat rendszeresen letartóztatott, illetve internált.

Ausztria és Magyarország viszonyában a Sztálin halálát követő enyhülési politika hozott kedvező fordulatot. Noha a Nagy Imre névvel fémjelzett „új szakasz” politikája elsősorban a belpolitikában és a gazdaságban jelentett igazi változást, a Külügyminisztérium már 1953. augusztus 18-án utasította a bécsi követséget a diplomáciai tevékenység és kapcsolatépítés hatékonyságának fokozására. Ezt 1954. április végén újabb utasítás követte.

A bécsi külképviselethez intézett külügyminisztériumi leiratok hangsúlyozták a két ország kapcsolatai javulásának fontosságát, s a magyar párt- és kormányvezetők nyilatkozataiban is kiemelten esett szó a viszony rendezésének szükségességéről. A kötet szerkesztője által az enyhülés „verbális szintű korszakának” nevezett periódusban a magyar–osztrák határ mentén ténylegesen enyhült a feszültség és csökkent a határincidensek száma; a magyar hatóságok sok osztrák állampolgár kiutazását engedélyezték, átadták a Magyarországon internált osztrák személyeket. 1954 folyamán a gazdasági kapcsolatok erősödtek, ami kifejezésre jutott az áruforgalom bővítését célzó kereskedelmi egyezményben is. E kedvező jelenségek mellett azonban a korábban függőben maradt, elsősorban az osztrák félnek fontos kérdések rendezésében – a kettős állampolgárságú személyek áttelepülésének engedélyezése, a vitás vagyoni jogi kérdések megoldása – előrehaladás nem történt.

A két ország viszonyában az osztrák államszerződés megkötése hozott áttörést, amely tettekben is megnyilvánult. Mindazonáltal a kötetben közölt dokumentumok szemléletesen mutatják a magyar kormány kétarcú politikáját is. Erre mi sem jellemzőbb a következőnél. 1955. július 6-án Rákosi Máttyás első alkalommal fogadott egy nyugati, nevezetesen osztrák diplomatát. A jó légkörű beszélgetés során megvitatták a két ország kapcsolatát terhelő összes problémát, és Rákosi ígéretet tett arra, hogy magyar részről mindent megtesznek a kapcsolatok javítása és elmélyítése érdekében. Másnap viszont a Politikai Bizottság döntést hozott a magyar–osztrák határszakasz katonai megerősítéséről és új határőrsők létrehozásáról. Az így kialakult helyzet csak az SZKP XX. kongresszusa után változott, amikor Piros László belügyminiszter javaslatára elvi dön-

tés született az osztrák határon lévő akadályrendszer felszámolásáról, a drótsövény és a taposóaknák eltávolításáról. Ezt a Politikai Bizottság május 7-i döntése meg is erősítette.

Arról nem kerültek elő dokumentumok, hogy e kétségkívül nagy horderejű döntéseket megelőzte-e a szovjet vezetéssel való konzultáció. Gecsényi Lajos helyesen feltételezi, hogy ilyen határozat meghozatalára a szovjetek beleegyezése nélkül aligha kerülhetett volna sor. Bevezetőjében, a két ország viszonyrendszerének bemutatásakor, a szűkös források ellenére törekszik a magyar hatóságok és a szovjet megszállóhatóságok közötti folyamatos „összejátszás” bemutatására is.

A kötetben publikált dokumentumok alapján az SZKP XX. kongresszusától a forradalomig tartó időszakot egyértelműen a kapcsolatok felfelé ívelő szakaszának tekinthetjük, noha a magyar politika ebben az időszakban sem volt mentes az ellentmondásoktól. Elég, ha a nyugati határzár ismételt megerősítéséről hozott, a kötetben is közölt 1956. május 24-i PB-döntésre utalunk. A Külügyminisztérium által előterjesztett javaslatok azonban a folyamatos előrehaladás szellemét tükrözték, s ebbe az irányba mutatott a frissen megválasztott első titkár, Gerő Ernő beszéde is az augusztusi követi értekezleten, amikor „rendkívüli fontosságúnak” nevezte az Ausztriához fűződő viszonyt.

Gecsényi Lajosnak köszönhetően nem csupán a magyar normalizálási törekvéseket ismerhetjük meg ezekből a dokumentumokból, de osztrák levéltári kutatásai alapján azt is tudjuk, hogyan reagált erre az osztrák politikai vezetés és a közvélemény. Míg a kormányzat és a politikai pártok óvatossággal szemlélték a változásokat, az osztrák lakosság az aknák eltávolítását egyfelől megnyugvással fogadta, másfelől azonban – főleg a burgenlandi lakosok körében – olyan rémhírek is szárnyra kaptak, hogy Magyarország felől támadás érheti az országot.

Gecsényi Lajos bevezetője végén arra a megállapításra jut, hogy – a magyar politikai vezetés magatartásának kétarcúsága és az osztrák vezető körök kiváráó politikája ellenére – 1956 tavaszától a magyar fél olyan javaslatokat tett a viszony rendezésére, amelyek felkeltették a reményt, hogy vissza lehet térni az 1948 őszi megszakadt normalizálási folyamathoz. Az 1956-os forradalom leverése ezt a lehetőséget egy évtizeddel visszavetette.

A szerkesztő a dokumentumokat a forrásközlés klasszikus szabályai szerint kronologikus rendben, sorszámmal és szerkesztett címmel ellátva adja közre. A legendában az irat jelzete, készítési módjának és irattani típusának meghatározása mellett az irat további sorsával, illetve az üggyel kapcsolatos fontos kiegészítő információkat is megad. A bevezetőben

jelzi, hogy a dokumentumokban előforduló fontosabb személyek életrajzi adatait külön személyi adattárban adja meg, ez azonban sajnálatos módon kimaradt a könyvből. Névmutató és rövidítésjegyzék viszont van benne.

Az olvasó a dokumentumkötettel hiánypótló munkát kap, hiszen a második világháború utáni magyar külpolitika forrásainak feltárásában és közreadásában még csupán a folyamat kezdetéről beszélhetünk.

Baráth Magdolna

Oktatáspolitikai és tanítóképzési Magyarországon, 1945–1960*

2008 a betakarítás, a nagy összegzések éve nemcsak Donáth Péter, hanem munkahelye, az ELTE Tanító- és Óvóképző Főiskolai Kara Társadalomtudományi Tanszéke számára is. A Trezor Kiadó egyszerre hozta ki Farkas Mária *Történelemtanítás a népiskolákban a dualizmus kori Magyarországon* című doktori disszertációját, Lehmann Miklós *A dinamikus elme* című ugyancsak szintetizáló célú filozófiai munkáját, valamint a tanszéke vezető professzor két lenyűgöző méretű könyvét: az itt bemutatásra kerülő kötet mellett *A magyar művelődés és a tanítóképzés történetéből, 1868–1958* című művet. Szögezzük le mindjárt az elején: nemcsak a méretek lenyűgözőek. A szerző sokéves fáradhatatlan munkája nyomán a szemünk előtt – és mégis szinte észrevétlenül, mert hivalkodás nélkül – született meg egy nagyon egyedi, mással összetéveszthetetlen és egyben rendkívül értékes történelmi életmű.

Kezdjük egy látszólag merőben formai dologgal. Donáth Péter *történet- és lábjegyzetírő*. Az 586 oldalas könyvből 326 oldal az apparátus (ha a névmutatót nem számítjuk), és ebből 221 oldal a lábjegyzet. A tízoldalas előszóhoz nyolcoldalas jegyzetapparátus csatlakozik. Egyfelől persze a történelem alaposágáról van szó, arról, hogy nem hagy információt dokumentáció nélkül. És ez a dokumentáció a végtelenségig korrekt: a levéltári hivatkozás mellett mindig megtaláljuk azokat a szakirodalmi forrásokat is, amelyek már korábban hivatkoztak az adott dokumentumra. És egyáltalán: szerzőnk hatalmas szakirodalmi anyagot is megmozgat. Ha már az oldalszámokkal dobálózunk: a „Felhasznált, hivatkozott irodalom” jegyzéke 91 oldalas. (Itt muszáj egy kicsit belekötnöm

* DONÁTH Péter: *Oktatáspolitikai és tanítóképzési Magyarországon, 1945–1960*. Trezor Kiadó, Budapest, 2008. 586 p.

a formába. Az irodalomjegyzék külön egységben sorolja fel a könyveket, a könyvfejezeteket és a folyóiratokban megjelent tanulmányokat. Ez egy kicsit megnehezíti a lábjegyzetek és az irodalomjegyzék együttes használatát; az olvasó nem feltétlenül tudja, hogy például a *Merton, K. R. 1968* tételt melyik helyen is keresse.)

Mindez azonban nem indokolta volna, hogy szokatlan és talán udvariatlan módon a lábjegyzetekkel kezdjem a recenziót. Donáth valóban *lábjegyzetíró*, amennyiben magát a művet, a történetet részben a lábjegyzetekben írja meg. Azt hiszem, ez gondolkodásmód és attitűd kérdése. Nemcsak arról van szó, hogy a mondanivaló túlsordul a főszövegen, és valami gazdálkodási szempont készteti a szerzőt arra, hogy a kevésbé lényeges dolgokat apró betűssé minősítse, megkímélve tőlük a fáradékony olvasót. Sokkal inkább a lineáris történetmondáson való túllépés kísérletét érzékeljük: az események bizonyos csomópontjain az asszociációk elágaznak, szükségesnek mutatkozik a kontextus megvilágítása, sőt nemegyszer bizonyos elméleti tanulságokra való óvatos utalás kér helyet magának. Nyomatott hipertext, amelyre nagyon is szükség van, ha számításba vesszük most már a könyv tartalmi sajátosságait is.

A kötet három tanulmányt tartalmaz, amelyek összességükben ismertetik a hazai tanítóképzés 15 évének történetét, azon belül is elsősorban azokat a vitákat, amelyek a tanítóképzés időtartamáról és szerkezetéről folytak ezekben az években. Időben a legátfogóbb az első tanulmány, amely Rozsondai Zoltán köztisztviselői pályáját mutatja be. Rozsondai 1941 és 1961 között lényegében folyamatosan a tanügyirányításban dolgozott, és ha másért nem, személye már ezért is kivételesen érdekes lehet a korszak kutatója számára. De persze nemcsak ezért érdekes. Nagy túlélő, aki a helyén tudott maradni a politika viharai alatt is – ezt azonban mindenekelőtt emberi tartásának és szakmai elkötelezettségének köszönhetette. A szerző érezhető szeretettel, ugyanakkor mindvégig a dokumentált tények talaján maradván és idealizálás nélkül mutatja be ezt a nagyon tanulságos pályafutást. Tanulságos mindenekelőtt azért, mert arra készteti az olvasót, hogy szakítson bizonyos történelmi sztereotípiákkal, például azzal a közfelfogással, hogy az ötvenes években kizárólag dogmatikus gondolkodású és kulturálatlan bürokraták kezében volt az ország.

A Rozsondai-tanulmányban ugyanakkor megmutatkozik Donáth történetírói stílusának egy további fontos jellemzője: *kiemelt figyelmet fordít a személyekre, a történetek szereplőire*. Ami mögött persze egy talán még mélyebb szenvedély húzódik meg: a történetek megismerése, rekonstruálása és elmesélése iránti vágy. Donáth Pétert az eleven történetek érdeklik, az apró fordulatok és elágazások, az esendő emberek. Talán

nem véletlen, hogy a viszonylag kevés képi illusztráció nagy része arc-kép, és az olvasó valóban kedvet érez arra, hogy olvasás közben egy percre elmerengjen a portrékon, elképzelve, mi játszódhatott le egy-egy hivatalnok, politikus, pedagógus fejében a felidézett események idején.

Történetek állnak a kötet másik két tanulmányának középpontjában is, de sokkal mikroszkopikusabb értelemben. Donáth Péter *mikroszkópos* történész: vesz egy sokak számára bizonyára érdektelennek látszó szövegdarabot – például a tanítóképzésről lezajlott politikai vitákat 1953/54-ben, ez a második tanulmány témája –, és addig nagyítja a képet, amíg láthatóvá nem válik egy egész mikrokozmosz. Ekkor kiderül, hogy a téma – bármennyire fontos is önmagában egy bizonyos aspektusból – mint példa igazán lényeges, hiszen elemzése révén megérthetünk valamit egy korszak döntéshozatali mechanizmusaiból, sőt megkockáztatom, hogy a korszakon túlmutatóan sokat tudhatunk meg a bürokratikus rendszerek működéséről általában, az oktatásügy természetéről, vagy éppen az emberi magatartásmódok mélyebb rétegeiről. Ehhez persze a források gazdagságára is szükség van. Donáth levéltárazó történész, de úgy, hogy közben nagy erővel igyekszik bevonni a vizsgálatba minden lehetséges forrást. A statisztikai adatok elemzése mellett elsősorban a visszaemlékezések tudatos gyűjtését, az *oral history* következetes és kritikus használatát kell megemlíteni.

Ebben a vonatkozásban különösen izgalmas – és számomra a legérdekesebb – a harmadik tanulmány, amely a tanítóképzés állapotát mutatja be 1955-ben. Az első oldalakat olvasva úgy tűnik, itt is a képzés szerkezetéről zajló politikai viták újabb állomása a téma; és valóban, ezt a kérdést is szépen körüljárja a szerző, utána azonban rendkívül szuggesztív módon és radikálisan szembesít a valósággal. Az ideológiai „átprogramozásról” van ugyanis szó, pontosabban arról, hogy ez mennyire volt sikeres az ötvenes évek első felében a tanítóképzők – konkrétan két budapesti képző – esetében. Szerzőnk szellemesen állítja a középpontba a „kettős nevelés” problémáját mint a korabeli politikai diskurzus egyik visszatérő motívumát, rámutatva arra, hogy az – tudniillik a családi és az iskolai nevelés ideológiai kettőssége – a jelszavakkal ellentétben nem meghaladandó állapot, sokkal inkább elérendő cél volt: a tantestületek korántsem voltak a kommunista ideológia homogén közvetítői. Ennek bizonyítására nagy terjedelemben idéz visszaemlékezéseket és személyes-informális dokumentumokat. Donáth Péter ugyanis – tegyük hozzá egy újabb jelzőt az eddigiekhez – *idéző* történész. *Forrásközelet*, ha szebben akarunk fogalmazni. Szeret hosszú textusokat idézni, mert hisz abban, hogy nemcsak a forrásból levon-

ható tanulság, az általánosítás az érdekes, hanem maga a forrás szövege is. A nyelv, amely sok mindent elárul a szereplők – és így egy korszak uralkodó – gondolkodásmódjáról. Nem idegen tőle a diskurzuselemzés szempontjainak tudatos alkalmazása sem – helyenként a gondolatmenet középpontjába állítja a beszédmódot –, gyakrabban azonban hagyja, hogy hasson az olvasóra a forrás, amely elevebben képes megidézni a múltat, mint a történeti magyarázatok.

Mindezzel együtt el kell mondani: Donáth Péter könyve nem könnyű olvasmány. Az olvasónak bele kell élnie magát egy különös korszak különös problémavilágába ahhoz, hogy élvezni tudja. Vélhetően nem lesz bestseller. Mégis azzal szeretném zárni ezt az ismertetést, hogy ezek a tanulmányok nemcsak a szűk történetiszakmának szólnak. Termékenyítően hathatnak szociológusok, politológusok, sőt – urambocsá! – politikusok gondolkodásmódjára is.

Knausz Imre

Az egykori Szociáldemokrata Ifjúsági Mozgalom*

1945-től, a (népi) demokratikus átalakulás során azonnal megindult a verseny az ifjúság megnyeréséért. A már 1944 végén és 1945 elején létrejött pártok (élükön a Magyar Kommunista Párttal és a Szociáldemokrata Párttal) az illegalitásból kilépve megállapították: ha nem szervezik meg önálló, pártjuk utánpótlását biztosító ifjúsági szervezeteiket, akkor nem gondolkodhatnak hosszú távon. Kétségkívül ez generálta a fiatalok megnyeréséért indított politikai agitációhullámot és pressziót. A kommunista és munkáspártok ezért kezdettől fogva felkarolták a munkásfiatalok politikai, szociális és munkahelyi érdekvédelmét, valamint az iparostanoncok, üzemi ifjűmunkások élet- és munkafeltételeinek javítását. Strassenreiter Erzsébet könyve az egyik párt, az SZDP ifjúsági szervezeteinek, a Szociáldemokrata Ifjúsági Mozgalomnak a bő hároméves történetét mutatja be.

A kétségkívül hiánypótló munka szerzője több mint negyven éve kutatja a hazai szociáldemokrata mozgalmat. Munkájával az volt a közvetett célkitűzése, hogy az általa „periférikus mozgalmi témának” nevezett ifjúsági szervezet történetén keresztül további tényeket közöljön

* STRASSENREITER Erzsébet: *A Szociáldemokrata Ifjúsági Mozgalom története 1944. október – 1948. március*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2007. 296 p.

a Szociáldemokrata Pártról is. Ahogy ő fogalmaz: „A SZIM az SZDP előtanulmánya.” (*Népszava*, 2007. augusztus 10.) Ez nem is kétséges, ugyanis egyetlen párt tevékenységének a történetét sem ésszerű feldolgozni annak „segédszervezetei” (ifjúsági szervezetei, nemzetközi kapcsolatai, gazdasági, üzemi, vállalati érdekeltségei) nélkül. A kötet tehát a Szociáldemokrata Pártról is szól, hiszen történetében visszatükröződik a SZIM sorsa. A SZIM történetével kísérteties hasonlóságot mutatnak ugyanakkor a többi, fokozatosan elsorvadásra ítélt pártifjúsági szervezetek – például a Független Kisgazdapárt ifjúsági szervezete, a Független Ifjúsági Szövetség; a Nemzeti Parasztpárt szervezete, a Népi Ifjúsági Szövetség; vagy akár a Polgári Demokrata Párté, a Polgári Demokrata Ifjúság. A Magyar Kommunista Párt bomlasztó politikája nem kímélte a szintén szociáldemokrata indíttatású Gyermekbarátok Országos Egyesületét sem; lassan felszámolták és beolvasztották az úttörőmozgalomba.

A monográfia egyik legfontosabb célja, hogy bemutassa, mely tényezők játszottak szerepet a SZIM dinamikus fejlődésében, tömegszervezetté válásában, majd pedig felszámolásában. A szerző a már teljes körben kutatható levéltári dokumentumok és a rendelkezésre álló szakirodalom segítségével kísérletet tesz arra, hogy rávilágítson az eltérő ifjúságpolitikai koncepciókból eredő konfliktusok láncolatára. Bepillantást enged az ifjúsági mozgalom mindennapjaiba, legfőképpen abba az embert és ifjúságot megpróbáló küzdelembe, amely az 1945 utáni években elszábadult. Hogy emögött valójában és kizárólag a Magyar Kommunista Párt állt-e politikájával (és ifjúsági szervezetével), azt nem lehet egyértelműen állítani; a történetekben közrejátszott a pártok és ifjúsági szervezeteik között állandóan folyó természetes verseny, a sokszor marakodásba fulladó harc. Viszont kétségkívül tény, hogy az MKP ifjúságpolitikai célkitűzései között elsődleges helyet foglalt el a SZIM és más pártifjúsági szervezetek fokozatos ellehetetlenítése, valamint ezek „feloldódása” után az egységes, minden rétegszervezetet tömörítő ifjúsági csúciszervezet létrehozása.

A szerző szigorúan tartja magát a kronológia szabályaihoz. Óriási levéltári forrásbázisa pedig hallatlanul értékesé teszi a munkát. Azt ugyanakkor sajnálatosnak találhatja az olvasó, hogy a monográfia végén nincs bibliográfia és forrásjegyzék, ami megnehezíti a tájékozódást. (Bibliográfiai tételekre és levéltári forrásokra a szerző természetesen a lábjegyzetekben utal.) Egy kisebb összeállítás – a tájékoztatás erejéig – tartalmazhatta volna az ifjúságpolitikával kapcsolatban 1990 előtt és után keletkezett főbb szakirodalmat is, amely egyébként rendkívül hiányos.

Strassenreiter Erzsébet maga is rámutat az 1945 utáni ifjúságpolitika feldolgozatlanságára. Mind ez idáig ugyanis kevés, de színvonalas munka áll rendelkezésünkre, mint például Pataki Ferenc: *A NÉKOSZ-legenda* (2005); Bálint László: *Különös szervezkedések Szegeden és környékén 1945–1953. (A szegedi cserkészek, 2005); A Magyar Cserkészfiúk Szövetsége és az Úttörőmozgalom „egyesülése” 1948-ban* (összeállította: Trencsényi László, 2006); Trencsényi László (szerk.): *Utak és törések. Adalékok a magyar úttörőmozgalom történetéhez* (2006), valamint Vida István (szerk.): *Diák- és ifjúsági mozgalmak 1956–1958* (2007). Ám – mint e rövid felsorolásból is látszik – az utóbbi években tanúi lehetünk az 1945 utáni ifjúságpolitika iránti fokozott érdeklődésnek, amely vélhetően nagymértékben hozzájárul majd a téma újragondolásához.

A kötet másik hiányossága, hogy a szerző szinte teljes mértékben nélkülözi a személyes visszaemlékezéseket, az *oral history* módszereinek alkalmazását. Pedig szükséges lett volna a még élő és a SZIM-ben egykor pozíciót és központi feladatokat vállaló fiatalok felkutatása, interjúzása, a visszaemlékezések elemzése.

Mint köztudomású, a korabeli ifjúságpolitikai koncepciók szerint az ifjúsági szervezetek feladata a huszonéves fiatalok (mintegy 1,5 milliós tömeg) kivonása lett volna a bukott Horthy-rendszer ideológiai befolyása alól, valamint az, hogy fogékonyá tegyék őket az új eszmék – esetünkben a marxizmus – befogadására. Köztudott az is, hogy az SZDP vezetői csakis saját pártifjúsági szervezet létrehozásáról kívántak hallani, és elvetették, hogy az MKP és az SZDP ifjúsági szervezetét egységesítsék. A szerző minderről azt állítja: „Az SZDP vezetősége jól döntött, amikor elutasította az azonnali egyesülést. A pártvezetés az egész baloldal érdekeit tartotta szem előtt, amikor nem mondott le az önálló ifjúsági (és női) szervezetéről.” (27.) Strassenreiter Erzsébet ezen állítása akaratlanul is azt az érzetet kelti – ami a kötet továbbolvasásakor csak erősödik –, hogy a történetírás objektív szempontjainak fokozottabb figyelembevételével kellett volna a két munkáspárt ifjúságpolitikai álláspontját elemezni. A mondatból úgy tűnik, mintha a Szociáldemokrata Párt a baloldalon vezető, az egyedüli helyes utat tisztán látó párt lenne, s mintha a szerző az SZDP-t kívánná védelmébe venni. (Máshol viszont ezt írja: „Az SZDP jövőelképzelései nagyrészt igazolódtak: a régi rendszer összeomlásával bekövetkezett fordulat minden várakozást és elképzelést felülmúlt.” /8./ Az ilyen jellegű megállapítások kiegészülnek a már kevésbé, sőt egyáltalán nem használatos retorikával, mint például: „a reakciós tanárok eltávolítása” /40./, „szektásság” /44./, a „munkásmozgalom vámszedői” /147./, vagy az „uralkodó osztályok”.)

A fiatalok megnyeréséért indult pártközi marakodás egyértelmű vesztese csakis maguk a fiatalok lehettek. A szerző ebben a harcban a SZIM-et mint pozitív szereplőt tünteti fel, valamint a párton és a SZIM-en belüli ellentéteket, furkálódásokat a pártdemokrácia és a szabad véleménynyilvánítás hangzatos frázisaival legalizálja, holott inkább – ez a recenzius véleménye – a pártbéli egység totális hiányáról beszélhetünk (95.). A SZIM-ben is megmutatkoztak az országos és a főváros környéki vezetés ellentétei, amelyek személyi és kinevezési ügyeken, pozícióharcokon alapultak. A kötet lapjain szereplő némely beszámolókból azonban az olvasónak úgy tűnhet, hogy a SZIM és az SZDP központi ifjúsági rendezvényein a személyi ellentéteken túl minden tökéletesen működött. Ahogy Strassenreiter Erzsébet írja: „Javult a politikai, oktatási és propagandamunka. A központi párt- és ifjúsági rendezvényeken a SZIM-csoportok továbbra is nagy számban vettek részt.” (175.) Mindez az olvasóban kétséget támaszthat, mert korábban szó esett a SZIM-en belüli széthúzásokról, jegyzőkönyvi idézetek szerepeltek arról, hogy maga a mozgalom már rothadásnak indult. A szervezetséget az a tény is megkérdőjelezi, miszerint a Nevelési Osztály (itt nem derül ki, hogy az SZDP vagy a SZIM Nevelési Osztálya) mindössze 1947 februárjában jelentette meg a SZIM első Nevelési Munkafüzetét.

A Szociáldemokrata Ifjúsági Mozgalom „feloldódásáért” nem kizárólag (bár döntően) a Magyar Kommunista Párt a felelős; jelentős súllyal esett latba a SZIM hozzáállása is. Versenyképtelen volt a MADISZ-szal szemben, amit az magyarázhat, hogy sok esetben a SZIM-esek nem érték el a fiatalokat, szervezeteikben és ifjúsági vezetőik közt állandósultak a személyi konfliktusok, amelyeket tetézték a többszöri anyagai nehézségek. A SZIM persze annak a folyamatnak esett áldozatul, amely a Szociáldemokrata Pártot is elsodorta. Igazat kell adnunk a szerzőnek, aki úgy véli: „A SZIM élő, eleven politikai ifjúsági mozgalom volt, a párt [tudniillik az SZDP] által meghatározott keretek között töltötte be történelmi szerepét...” (284.) Azt viszont nem teljesen hisszük, hogy „A szociáldemokrácia, benne a SZIM 1945 és 1948 közötti tevékenysége történelmi távlatban is ennél minden bizonnyal hatékonyabb eszköze lett volna a magyar szélsőjobboldal eszmei ellehetetlenítésének, a demokratikus eszmék meggyökereztetésének.” (286.) Arra utalna a szerző, hogy a SZIM az egyedüli versenyképes ifjúsági szervezet lett volna a szélsőjobboldal ellenében? Strassenreiter Erzsébet értékes könyvéből mindazonáltal az is világosan kiderül, hogy a két munkáspárt sajtó- és propagandaháborújában testet öltő rivalizálással párhuzamosan a szervezeteknek fent kellett tartaniuk az egymás közti barátságos, „testvéri”

viszonyt is. Az ádáz ellentét és kapcsolat csakis az egyik „feloldódásával” és bukásával érhetett véget – az SZDP és azon belül a Szociáldemokrata Ifjúsági Mozgalom megszűnésével.

Kiss András

A soproni németek kitelepítése*

A levéltáros szerző rövid, mindössze 159 oldalas kötetében arra vállalkozik, hogy bemutatja Sopron 20. századi történetének egyik legválságosabb évét, az 1946-ost, amikor mintegy 6500 német lakost telepítettek ki a városból. Cáfolni igyekszik azt a vélekedést, miszerint „jobb, ha nem az írja meg a gályarabságra hurcolt protestánsok történetét, akinek egyik őse egy ilyen rabszolgahajóra került” (*A szerző előszava*). Sőt, bizonyítani akarja, hogy az érintettség intuitív-empatikus készségekkel segítheti azt, akinek családja szereplője a kutatott történetnek. A soproni kitelepítést leíró-ismertető tanulmánya e célkitűzéseknek eleget is tesz, hiszen lelkiismeretesen közli a levéltári források, a helyi sajtócikkek és az életrajzi interjúk vonatkozó adatait. Tehát joggal dicséri őt az *Előszó*ban Walter Dezső, Sopron polgármestere és Hirschler Rezső, a Soproni Német Nemzetiségi Önkormányzat elnöke. A tanulmány másik érdeme, hogy most, az utolsó pillanatban, amikor a még élő kitelepítettek 70–80 évesek, generációkon és országokon átívelő véleménycserét kezdeményez arról, hogy melyik politikai döntéshozók, miért és hogyan telepítették ki a soproni németeket. (Jót tenne a magyarországi politikai kultúrának, ha e civil kurázsit igénylő kezdeményezés visszhangra találna.)

Ugyancsak a dolgozat mellett szól, hogy önmagában is ráirányítja a figyelmet a magyar helytörténeti kutatás egy eddig elhanyagolt területére. Érthető tehát a kötetet támogatók névsora. Köztük találjuk a már említett polgármestert, Sopron önkormányzatát, sőt Claus Brechtert (annak a Bad Wimpfennek a polgármesterét, ahol a kitelepített soproniak emlékmúzeuma, az Ödenburger Heimatmuseum található).

Mivel a soproni németek kitelepítése a magyarországi németek elűzésének (1946–1948) egyik állomása volt, érdemes szemügyre venni, hogy

* KRISCH András: *A soproni németek kitelepítése 1946*. Lektorálta: Norbert SPANNENBERGER. Escort Tourist Utazási Iroda és Könyvkiadó Bt., Sopron, 2006. 159 p. Képmelléklete 15 felvételtől áll. A könyvhöz tartozó CD-melléklet a Sopronból kitelepített németek listáit tartalmazza.

melyek a soproni kitelepítéstörténetnek a speciális vonásai. A szerző a következőkre hívja fel külön is a figyelmet:

1. Az érintettek, a soproni németek soha nem voltak „svábok”. Sopron és környéke ugyanis a zárt német nyelvterület keleti széle. Nincs összefüggésben a németeknek az oszmán-török kiűzése utáni betelepítésével. Sopronba és vidékére a 13–14. századtól kezdve több hullámban érkeztek németek, elsősorban a szomszédos osztrák, cseh és délnémet területekről (25.).

2. Sopron volt a Trianon utáni Magyarország legnagyobb német többségű városa (140.). A zsidó lakosok haláltáborba való deportálása, majd pár évre rá a németek kitelepítése egy évszázadok óta működő multikulturális társadalmat vert szét (11.).

3. A soproniak hazafiassága, hűsége az 1921-es népszavazás eredményének a fényében sokáig kikezdehetetlennek tűnt (140.). Mégis megfosztották állampolgárságától, teljes ingó és ingatlan vagyonától, bevagonírozták, majd 1946. április 27-e és május 16-a közt kitelepítő vonatokkal Németország USA által megszállt övezetébe szállították az akkor mintegy 32 ezres város lakosságának több mint 20%-át (79.). Hiábavalónak bizonyultak az evangélikus egyház (például Ziermann Lajos), a katolikus egyház (például Papp Kálmán), a városvezetés és a kisgazdapárt (például Házi Jenő) különböző mentesítési akciói, memorandumai, amelyekkel a politikai felelősség szerinti egyéni elbírálásért küzdöttek, és mindenekelőtt azokat próbálták a kitelepítendőek közül töröltetni, akik magukat az 1941-es népszámláláskor német anyanyelvűnek, de magyar nemzetiségűnek vallották.

4. A kitelepítés következményeként nemcsak a nemzetiségi, hanem a felekezeti viszonyok is megváltoztak a városban: például az evangélikus lakosok aránya 1941-ben 25% volt, míg 1949-ben már csak 14% (99.). Ezért csökkenteni kellett a német nyelvű evangélikus istentiszteletek számát, a gyermekeknek tartott német nyelvű istentisztelet pedig teljesen megszűnt (105.).

5. Az ország más vidékeihez hasonlóan a kitelepített németek ingó és ingatlan vagyona Sopronban is jórészt ebek harmincadjára került (104., 125.). Sajátosan soproni példa erre a borkészletek és a szőlőbirtokok sorsa. A kitelepítettek borát a Földigénylő Bizottságnak kellett volna begyűjtenie. Gyakorlatilag azonban a karhatalmi alakulatok, a polgárőr-ség is gyűjtötte, s végül a pártok, hatóságok, hivatalok és intézmények zsákmányává vált. (76.) Ráadásul a központi hatóságok a betelepítések-nél nem figyeltek arra, hogy Sopron borvidék, ahol a szőlőművelésnek évszázados hagyományai vannak. Ezért sokszor kerültek szőlők olyan

telepesek, városi munkások kezébe, akik nem értettek a borgazdasághoz, akiknek fogalmuk sem volt a mindennapi munkafolyamatokról (127.).

E kis könyv elsősorban a helytörténet iránt érdeklődő laikusoknak, a soproni lokálpatriótáknak és a kitelepítésben érintetteknek készült. Ám a szerzőnek számítania kell arra, hogy történész olvasói is lesznek. Ők pedig joggal bírálhatják, mivel a kitelepítésről szóló hazai és külföldi nyomtatott szakirodalmat csupán felületesen ismeri. Kifogásolhatják, hogy dolgozatában mellőz bizonyos szakkifejezéseket, közismert kutatási eredményeket. Hiányolhatják, hogy a kötetben nincs személynév-mutató, sőt korabeli Sopron-térkép se. A sok önismétlést és a szövegtagolás logikátlanságait szerkesztési hibának nevezhetik. És mindenki szóvá teheti azt is, hogy a súlyos helyesírási és nyelvhelyességi hibákat javítsa ki egy esetleges új kiadásban.

Kaltenecker Krisztina